

Privrženosť nekoj ideji vrlo često postaje robovanje. Veličanje se pretvara u rutinstvo. Verovanje i optimizam mogu da izgube osobena obeležja ljudskosti i da se pretvore u depresivno ili ravnodušno prisustvo u društvenoj zajednici.

Zato bi čovek morao da se odupre tabuima, navici da mu neko bude mesija, a on — podanik. Svagde gde je podaništvo počivalo na verovanju u nekoga, postajalo je najbanalnije zaglupljivanje ili ponižavanje. Od strasnog pravovernika, čovek je postajao ponizni, besperspektivni šrafčić mašinerije za osveđočenje moći nametnutih mu vladalaca.

Namesto toga, postavlja se zahtev da budemo okrenuti svetu i sopstvenici uslova svoje sudbine. Nikakvi autoriteti, nikakvi posrednici i posredovanja ne mogu da garantuju uslove za oslobođenje čoveka, ukoliko on sam ne bude mera svih stvari.

Istorijski su neporecive zablude u koje je čovek dolazio u različitim društvenim sistemima, upinjući se da bi došao do uslova svoje ljudske egzistencije. Vrlo dobro se danas znaju objasniti zakonitosti i okolnosti koje su dovodile čoveka pred večito pitanje: kuda dalje?

Međutim, izgleda da ljudska mudrost nije bila dovoljna da bi se ova iskonska borba čovekova češće i uspešnije vodila u njegovu korist. Čini se da mudrac češće ostaje vredni zaveštač pokolenjima, negoli neimar svoga doba. Znamo zašto se nije moglo drugačije. Ne trebaju nam objašnjenja o istorijskim zakonitostima, o stepenicama kojima se čovek peo kroz istoriju. Danas hoćemo samo opomenu da uputimo: uraditi za konkretnog čoveka.

To i jeste razlog što hoćemo da govorimo o metamorfozama, o pretvaranju onoga što je cilj u nešto drugo.

*

Razmišljajući o ovoj temi, došli smo do stanovišta da je potrebno govoriti o okolnostima koje dovode do toga da vrednosti jednoga društva, jednoga sistema, doživljavaju svoju metamorfozu. Pogotovo sada, u našim uslovima. Jer, dilema ima dosta, pa nam se čini neuputnim da samouvereno tvrdimo kako smo samoupravljanjem postavili apsolutan uslov daljeg razvoja jugoslovenskog društva, i to — u interesu čoveka. Ovakva stanovišta su dosta česta i odvođe, kako bi to vojni stratezi rekli, na lažne, maskirane ciljeve.

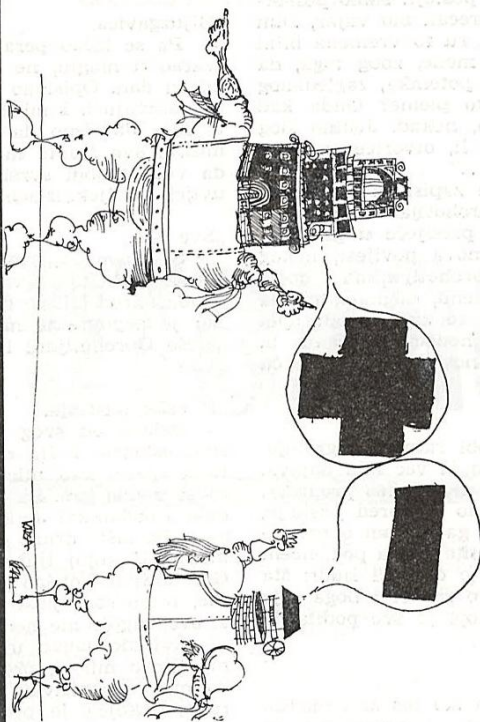
Ako uzmemo u obzir da je jugoslovensko iskustvo „staro“ već skoro dve decenije, da se u tom periodu razvijala ideja radničkog i društvenog samoupravljanja, da su uporedo sa njom „hodale“ i različite „čiste“ socijalističke, a i druge koncepcije razvoja društva, da je u sopstvenom krilu došlo do stvaranja raznih modula, puteva i pravaca, da imamo iskustvo prakse — onda se čini neobično uputnim kritičko posmatranje mnogih elemenata samoupravljanja, a ne samo derivata, pratilaca, suprotnih koncepata, što je, inače, običaj u nas.

Budući da se bavimo fenomenom svesti, interesuju nas okolnosti koje dovode do preinačavanja ideja samoupravljanja u nešto drugo. To dovodi do različitih zabluda, do stvaranja novih fetiša u samom društvu.

Osnovno je pitanje odnosa čoveka i samoupravljanja. Tautološki je posao bilo kakvo reinterpretiranje osnovnih postavki. Poznato je da se socijalistički sistem u Jugoslaviji zasniva na odnosima među ljudima kao slobodnim i ravnopravnim proizvođačima i stvaraocima čiji rad služi *isključivo* zadovoljavanju njihovih ličnih i zajedničkih potreba (Ustav SFRJ). Poznate su i neprikosnovene osnove takvog položaja čoveka: od načela društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju do ekonomske i socijalne sigurnosti čoveka. Time su zajemčena prava čoveka u našoj zajednici. Doduše, to jemstvo je, za sada, normativne prirode.

Ali, od normativnog do samoupravnog postoji prilično složen korak koji se mora učiniti, pogotovo kad znamo da su normativno samoupravljanje i društvena praksa u pri-

sava tubić

metamorfoze svesti

ličnom raskoraku. Indicije raspravljanja o metamorfozama su ovim već dovoljno interesantne i opravdane.

Jugoslovensko društvo je koncipiralo svoje maksimalne socijalističke ciljeve. U posmatranju ideje i prakse i problema metamorfoze svesti obraćamo pažnju na momente koji su po tome karakteristični:

1. Ideja apsolutne jednakosti u društvu nije istorijski nova kategorija. Primitivni komunizam sadrži u sebi tu ideju. Snažno humanističko prisustvo Marksa u rasvetljavanju puteva oslobođenja eksploatisanih klasa i čoveka nije bilo dovoljno da se predupredi afirmacija ideja egalitarnog socijalizma. Ona je i u našoj zemlji dobila široku socijalnu podršku. Taj period jugoslovenske istorije karakteriše parola o „uravnolovci“, apsolutnoj jednakosti u društvu. Takvo shvatanje je

bilo krupan korak ka defomaciji svesti o osnovnim ciljevima socijalizma. Ideja jednakosti je najpovršnija interpretacija osnovnih ciljeva socijalizma.

No, i ako se morao učiniti egalitaristički potez u socijalnoj revoluciji, on nije smeo da preraste u ideju „uravnolovke“, u ideologiju koja je zarasla u društvenu strukturu. Danas ideja „uravnolovke“, podržavana i od mnogih nosilaca revolucionarnog prevrata, onemogućava razvijanje dubljih i potpunijih ideja o oslobođenju čoveka. „Urnolovka“ je postala ideologija socijalizma i produbljuje se kroz teorijske i političke koncepcije. Ona se, na taj način, direktno sukobljava sa radikalnim humanističkim koncepcijama samoupravljanja i dovodi u konfliktnu situaciju čoveka koji treba da bude akter samoupravne demokratije. U čoveku, ne retko, simbiotički žive ideje primitivnog komunizma i ideje samoupravljanja.

Budući da i u samom samoupravljanju imamo derivativnih ili kontradiktornih ideja, to se ono ne može kao autohtona celina suprotstaviti idejama „uravnolovke“ i njenim nosiocima. „Urnolovka“ kao popularna parola u jednoj indisponiranoj socijalnoj sredini nailazi na plodno tle, pa se može ukoreniti i postati trajni balast društvenog napretka. Ne bi trebalo gajiti iluzije da će se nove ideje, ili produbljene ideje komunizma, lako uhvatiti na takvom tlu. Pre su tačna viđenja koja ukazuju na podložnost takvog socijalnog tla primitivnim anticipacijama, eshatološkim idealizacijama društva u kome žive. Takve idealizacije, zasnovane na principima primitivnog komunizma, ne potiču samo od ideoloških krivotvoritelja socijalizma. One su, vrlo često, proizvod produženog života ideje egalitarizma, pogodan su medij za privatizaciju politike. Simbiotična situacija može biti: primitivni komunizam i privatistička politika na istom putu. Primitivni komunizam nema perspektivu, ali — privatni interes se može očitovati u datim uslovima izvući.*

2. Druga mogućnost preinačavanja ideje tiče se samoupravne koncepcije koja je utkana u naše društvene odnose, i vrednosti koje zadiru punije u suštinu socijalističke doktrine. Jedan od principa ne samo ekonomskih, nego i etičkih, odnosi se na raspodelu društvenog proizvoda i proklamovanu raspodelu prema radu. Ta koncepcija se često na mehanicistički način suprotstavlja svim drugim. Ideja raspodele prema radu pretvara se u kanon. Međutim, u društvenim odnosima raspodela prema radu jeste, takođe, društveni odnos „slobodnih i udruženih proizvođača i stvaralaca“, pa se kao takav mora posmatrati, a ne kao „čista“ kategorija kojoj su suprotstavljene ostale.

Mi ne možemo normativno da branimo raspodelu prema radu. Ona se mora verifikovati u društvenim odnosima, jer tu dolazimo do autentičnih saznanja o vrednosti ovoga principa. Poznato je da su, recimo, na Zapadu mnogi sociolozi i psiholozi ustanovili značajne razlike u ponašanju pojedinih društvenih slojeva: od najnižih, pa do najviših. Čak i unutar pojedinih su utvrdili razlike i na osnovu toga stekli određena saznanja o osnovnim karakteristikama odnosnog sloja, karakteristikama u ponašanju, težnjama i vrednostima. Sve to doprinosi da se uoče relevantne činjenice koje neposrednije otkrivaju društveno biće pojedinih socijalnih grupa, da se ustanove mogućnosti participacije u društvenom i političkom životu.

Naša saznanja o jugoslovenskim društvenim grupama su isuviše uska i stereotipna da bismo mogli govoriti o tome da poznajemo, recimo, biće radničke klase, njene osobenosti i na osnovu toga konstituišemo ideje i društvenu politiku. Usled nepoznavanja bića društvenih slojeva koji su nosioci reprodukcije kod nas, a i zbog političke arogancije sa kojom se ocenjuje primena samoupravnih principa, mi možemo govoriti o metamorfozama koje dovode do suprotnog osnovnim vrednostima ovog društvenog sistema. Jer, u raspodelu prema radu se može ubrojati, zahvaljujući samo normativnom zahtevu, mnogo štošta: nagrađivanje prema zalaganju naporedo sa nagrađivanjem prema

položaju i funkciji; nagrađivanje prema sposobnostima naporedo sa nagrađivanjem prema zaslugama i tsl. Dakle, jedan isti princip u različitim praktičnim interpretacijama. Međutim, ukoliko se radi o različitim interpretacijama onda se ne može govoriti o primeni principa, već o praktičnoj destrukciji. Ako tome dodamo destrukcije koje počivaju na sasvim nesocijalističkim osnovama, kao što su: privatizacija politike i funkcija, razni oblici špekulativne delatnosti i drugi vidovi koristoljubive rabe, onda vidimo da smo daleko od toga da raspodelu prema radu prikazujemo kao dominirajući princip. Normativno načelo „svako prema sposobnostima — svakome prema radu“ ovim se bitno narušava. Tu dolazimo do one tačke u kojoj se pokazuje neophodnim razgovaranje o preinačavanju ideja, o tome da ideje ne mogu da ostanu na normativnom, jer to najmanje utiče na oformljenje samoupravne svesti čoveka.

Pri tom, javlja se značajno pitanje: gde su izvorišta ovih ođiglednih preinačavanja osnovnih vrednosti ideja samoupravnog socijalizma; koje su to društvene okolnosti koje omogućavaju takvo preinačavanje?

Na ova pitanja ne možemo se zadovoljiti političkim i ideološkim obrazloženjima koja govore o postojanju „neprijatelja“ samoupravljanja, o „anarholiberalističkim“ ili „konzervativnim“ strujama. Ona vidno izražavaju apologetski, dogmatski, a ne kritički stav prema društvenom sistemu i praksi. Time se ne dokazuje valjanosti i vitalnost samoupravljanja, nego se ono nastoji očuvati kao „čista“, neprikosnovena ideja, nepodložna bilo kakvim unutrašnjim deformacijama. To već liči na fetišizaciju i otkazuje onu značajnu dimenziju ideje — da bude misao vodilja u utvrđivanju onoga što je bitno, što treba da se sazna u odnosu konkretnoga prema ideji.

Samoupravljanje je daleko od toga da bude „čisto“,** i ne može se prihvatiti dogmatska teza da je najvažniji problem „očistiti“ ga od drugih primesa. Ukoliko prihvatimo samoupravljanje kao društveni odnos, onda je to realnost u kojoj se subjektivni činilac bori za humane, neprivatističke i neegoističke odnose u društvu, a ne za „čisto“ samoupravljanje. U tom slučaju samoupravljanje postaje sredstvo, a ne cilj, odnosno, postaje ono što bi i trebalo da bude.

U političkoj idealizaciji samoupravljanja čoveku se u velikoj meri onemogućava da ga upotrebi kao moćno oružje za postizanje ljudskih ciljeva. To pokazuju i mnogobrojne zabrinutosti za sudbinu samoupravljanja (a ne čoveka u njemu), pojave samoupravnih fiskala, staratelja i komesara. Po pravilu, njihova uloga i nije drugačija nego da budu dežurni preventivci i kurativci samoupravljanja.

U čitavoj toj idealizaciji i fetišizaciji samoupravljanja zapaža se da to čini uski odred pripadnika političkih ustanova ovoga društva. Meritorna ocena je u njihovim rukama. Neoslobodeni navika i pravila tradicionalnih „komunističkih vojnika“, a posebno navika dirigovanja, često stvaraju interesantne međuprostore između čoveka i samoupravljanja. A u tim međuprostorima, upravo, mogu da žive svi oni na koje komesari samoupravljanja najviše dižu hajku. A često i ti komesari upotpunjavaju šarenu sliku tih privatističkih oaza.

To je danas realitet samoupravljanja. Ti međuprostori su značajni i interesantno je pogledati ko se sve nalazi u njima. Iznenadjući bi bili rezultati jednoga istraživanja koje bi pokazalo svu našu površnost i stereotipnost u posmatranju društva i njegovih protivrečja. Začudili bismo se, možda, ako bismo u međuprostorima zatekli sitnoburžoaskie elemente i predstavnike tehnokratske elite, birokrate i građanske recidivite, predstavnike samoupravljačkog komesarijata i kameleonske inteligente. Ideja je izvanredno prihvatljiva za sve — u svom „čistom“ obliku; dekoracija je izvanredno povoljna da se njoj ne bi morao dodavati nikakav novi, pojašnjavajući detalj. To je prava, idealna kolaboracija oko „jednog jedinog“ svetog sa-

moupravljačkog postolja kome svi ti ljudi dolaze na hodočašće — kad treba. Da ne bude zabune: ti međuprostori nisu detalj, sitni detalj nekog društva — to je jedna od njegovih karakteristika.

Neobično je površno i maliciozno govoriti o anarholiberalizmu, konzervativizmu ili nečemu drugom kao volšebnim silama prema kojima treba da bude usmerena naša komunistička revnost. Sve su to, u stvari, manifestacije, ali ne jedine i najvažnije, društvenog položaja koji ljudi iz određenih društvenih slojeva zauzimaju. Otuda, baviti se anarholiberalizmom ili konzervativizmom, a ne činiti napor da se otkriju njihovi pravi izvori jeste ili velika politička mahinacija ili obični politički lanpurlartizam.

Dakle, u čemu je preinačavanje koje odvađa čoveka od ideje samoupravljanja, a istovremeno mu onemogućava da vidi ono što jeste i čemu to odgovara? „Ideja socijalizma, kao i svaka ideja, ima pravo da sebe odredi prema svom maksimumu. Ako takvo određenje nije realizirano, dakle, ako se ne može govoriti o samoj parusiji ideje, tada treba vidjeti: što je to što jest, i kakvoj to ideji odgovara.“ To znači da socijalizam ne smije postati iluzija kao da je nešto tu što uopšte nije“ (B. Bošnjak). Potrebno je videti koliko je ono što jeste u skladu sa samom idejom. „To je potrebno da bi se izbjegla opasnost lošeg platonizma, tj. uvjerenja da je ideja prisutna u celini, odnosno da je stvarnost izvedena prema svojoj paradigmi. Da ne bi platonizam postao oblik egzistencije, treba se stalno kritički odnositi prema samom realitetu. Tu rješenje nije mistificirano... ljudska praksa sama iz sebe i po sebi govori što je to što jest, i to možemo usporediti sa dotičnim idejama“ (B. Bošnjak).

U idealizaciji samoupravljanja i jeste jedan od osnovnih problema odnosa ideje samoupravljanja i društvene prakse. Pri tome, možemo govoriti o dve strane toga problema: jedna se tiče konstantnih pokušaja idealizacije, panegiričkog predstavljanja stvarnosti, a što, inače, čoveka odvodi u vode socijalizma, uz šta ide i pragmatička aplikacija kojom se zamagljuje realnost društvenih odnosa. Ovakav panegirički i pragmatički tretman samoupravljanja karakterističan je za oficijelno posmatranje i ocenjivanje naših društvenih odnosa. To je značajan momenat udaljavanja čoveka od borbe za stvarne samoupravne odnose, od pokušaja verifikacije ili reverifikacije ideje samoupravljanja, koja bi omogućila stvarno prepoznavanje onoga što samoupravljanje jeste i onoga što su njegovi derivativni produkti, nasledeni pratioci i sl.

Nervni sistemi političkih institucija bi morali jednom prihvatiti da između čoveka i samoupravljanja ne može biti posrednika (međuprostora pogotovo), a naročito ne pragmatičkog, panegiričkog ili mentorskog posredovanja, što običavaju činiti predstavnici političkih institucija. Realnost samoupravljanja je jedini pouzdani okvir prepoznavanja, jedini plato na kome se može uporediti ono što jeste sa idejom samoupravljanja.

3. Treći momenat koji upućuje na problem preinačavanja svesti zahvata sferu političke borbe protiv birokratizma. Pristajući uz stanovnište da između čoveka i samoupravljanja ne sme da bude posrednika, neminovno nailazimo na birokratizam, fenomen oko koga se vode u nas žestoke idejne raspre. U tim rasprama primećujemo simptomatičnu neobjektivnost, koja se tiče pre svega porekla birokratizma. U tezama koje govore o birokratizmu kao ostatku prošlosti vidimo nespremnost i nevoljnost da se birokratija i birokratizam prihvate i priznaju kao realitet ovog društva. Doduše, to nije teško priznati. Ali, radi se o značajnoj nijansi: birokratizam jeste produkt društvenih odnosa koji su se u ovoj zemlji i u ovom sistemu razvijali. To je značajna razlika, jer upućuje na zaključak da socijalizam nije imun od birokratizma, iako kao društveni sistem ima kvalitetno drugačije ciljeve.

Dakle, ako se želi kritički posmatrati birokratizam, onda se to mora činiti u našoj društvenoj realnosti, a ne sa neke istorijske

distance. Mogli bismo reći da se ovaj fenomen i te kako prepliće sa samoupravljanjem, da ima svoje korene upravo u ovom sistemu, da je povezan sa karakterističnim ponašanjima ljudi socijalističke društvene strukture, da je vezan za njihove društvene položaje i delatnosti. Birokratizam je vezan za međuprostore koji su se oformili u samoupravnom društvenom sistemu, te ne može biti tumačen, ili, bolje rečeno, površno je i dogmatično njegovo tumačenje samo kao zastavštine prošlosti.

Mnogi elementi prakse ukazuju na apodiktičnost ovakve tvrdnje. U nas naporedo žive, međusobno se prepliću, birokratska državna organizacija sa samoupravljanjem, demokratski centralizam partije na vlasti, koji je sinonim za monolitnost shvatanja, sa težnjama pluralizma u mišljenju kao osobenosti demokratskog kretanja ka cilju. A pluralizam ideja suprotnost je monolitnosti koja uvek hoće da bude očuvana od svake moguće razlike mišljenja i koja sebe tumači kao nužni kriterij odlučivanja u spornim slučajevima.

Druga okolnost koja upućuje na ovaj problem tiče se političkog profesionalizma. U demokratskom, samoupravnom socijalizmu, politika je dogovor o radu. Ali, ukoliko postoji politički profesionalizam, politika kao posebna delatnost, postoji i mogućnost manipulisanja idejama, mogućnost da političar bude iznad kritike, a njegovu mišljenje obaveza za sve druge. U našim društvenim uslovima dualitet demokratskog i javnog i homo-politicausa još uvek je snažno prisutan. To je dobar osnov birokratizacije javnog života. Otuda smatramo da je kvalifikovanje birokratizma kao ostatka prošlosti odvođenje čoveka na pogrešan put, da ga upućuje na kompromiserstvo, pomirljivost sa silama koje su produkt društva u kome živi. Svesno ili nesvesno, profesionalna politika se isprečila između čoveka i samoupravljanja.

U traženju uzroka atomizaciji, parcelisanju samoupravljanja, možemo pouzdano govoriti o političkom profesionalizmu koji doprinosi fetišizaciji ova dva fenomena: samoupravljanja i politike. Budući da se samoupravljanje češće upotrebljava kao politička kategorija (kao nešto posebno), prema kome se profesionalna politika ponaša mentorski i zaštitnički, stvaraju se realne osnove da ono u svojim ciljima bude shvaćeno kao posed, kao vlasništvo, a ne kao društveni odnos. Čovek postaje vlasnik samoupravljanja. A ukoliko je samoupravljanje u njegovom posedu, ono se pretvara u vlast prema nekome, ono rađa birokratske osobenosti i prirodno — prestaje biti slobodni, demokratski društveni odnos. Tako se srećemo sa svojevrsnim fenomenom birokratizacije samoupravljanja, pretvaranja ideje samoupravljanja u nešto drugo.

Mogućnost da socijalizam u svom pravom obliku živi nije uslovljena samo društveno-ekonomskim faktorima. Ona je zavisna i od etičkog prisustva, od svesti o socijalizmu kao slobodnom društvu. Ako bi se deformacije socijalizma objašnjavale samo istorijskim zakonitostima, niskim standardom, industrijskom nerazvijenosti, onda bi ideje socijalizma ostajale zavisne samo od gole nužnosti. Zalagati se za to da se socijalizam ne meri mašinama, nego borbom ljudi za slobodnije društvene odnose, znači uvažavati čovekovu stvaralačku samodelatnost. Za socijalizam nisu odgovorni mentori politike, nego ljudi u udruženom radu.

* Poznato je da mnogi komunistički „tribuni“ idu po našim selima propovedajući „socijalnu pravdu“ i time skupljaju poene za poslaničku ili drugu političku funkciju.

** „Povjest kao realiziranost mišljenog cilja nije moguća. Da bi takav panlogizam postojao morale bi se sve volje po svojoj strukturi sjediniti jednim jedinstvenim htijenjem. To nije uspelo ni bogu sa anđelima iako ih je stvorio da mogu biti dobri.“ (B. Bošnjak)